

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Русская мысль», փետրուար.—«Միջազգային շեզու».—Քանի զարգանում է անտեսական կեանքը, և ուժեղանում է զանազան ազգերի և երկրների մրցումը, այնքան ակներև է դառնում համաշխարհային լեզուի անհրաժեշտութիւնը: Այդպիսի լեզուն կարող է որոշ դիւրութիւններ ստեղծել միջազգային յարաբերութիւնների մէջ, կարող է նպաստել համամարդկային մերձեցման, զարկ տալ կուլտուրայի զարգացման՝ հեշտութեամբ տարածելով նոր զաղափարները, գիտութեան ու գրականութեան զանազան արտադրութիւնները:

Նոր չէ այդ հարցը՝ նրանով զբաղուել են շատ գիտնականներ, նրա մասին զրուած են շատ յօդուածներ ու դրքեր: Այդ աշխատութիւնների շարքում առաջին անգամ մեծ ուշադրութիւն գրաւեց Ֆրանսիացի հեղինակ Գեդօզի յօդուածը, որ լոյս տեսաւ «Annales des sciences politiques» ամսադրի 1899 թ. յուլիսի համարում՝ «Langues de l'Etat et langues nationales» խորագրի տակ:

Գ. Գեդօզ քննելով ժամանակակից միջազգային յարաբերութիւնները և կուլտուրական կեանքը, գտաւ, որ այն եղբայրացութեան, որ իւրաքանչիւր գիտնականի այժմ անհրաժեշտ է իմանալ երեք «համաշխարհային» լեզուներ՝

Ֆրանսերէն, անգլիերէն և գերմաներէն և թերեւս ռուսերէն, որովհետեւ հետզհետէ տարածուած են ռուսերէն լեզուով զրուած գիտական աշխատութիւնները: Ասիայի վերաբերմամբ Ուրեմն նրա առաջարկութիւնն է՝ զարկ տալ այդ լեզուների ուսումնասիրութեանը և դըրանով դիւրացնել համաշխարհային յարաբերութիւնները: Մի առաջարկութիւն, որը արդէն իրագործուած է որոշ սահմաններում:

Բայց այդ միջոցը այնքան դժուար է, այնքան լայն, որ երբեք չի կարողանալ ցանկալի նպատակին հասնել, ուստի յայտնի լեզուաբան Օրէալ անցեալ տարի «Bevue de Paris»-ի էջերում առաջարկեց սահմանափակել լեզուների թիւը և դրանով հեշտացնել «համաշխարհային լեզու» ստեղծելու հարցը:

«Ֆրանսիայի, Անգլիայի և Միացեալ Նահանգների մէջ, ասում է նա, հարկաւոր է կապել ոչ թէ քաղաքական կամ վաճառականական, այլ լեզուաբանական դաշնադրութիւն: Այդ դաշնադրութեան հիման վրայ ֆրանսերէն և անգլիերէն լեզուները պարտադիր պէտք է դառնան այդ երեք պետութիւնների բոլոր դպրոցներում, այսինքն ոչ միայն համալսարաններում ու միջնակարգ դպրոցներում, այլ և մեծ քաղաքների տարրական դպրոցներում: Այդ միջոցը իր դրական հետե-

ւանքը կ'ունենար. 180 միլիօնից բազմացած այդ ազգերի գործածական լեզուները իշխող ազդեցութիւն կը ստանային ամբողջ աշխարհում...

Պարզ է, որ այդպիսի առաջարկութիւնները չէին կարող համակրութիւն գտնել գերմանացիների կողմից: Դուրս թողնել գերմանական լեզուն—դա կը նշանակէ վերաւորել նրանց ազգային արժանապատուութիւնը, հորում ած հասցընել պետութեան փայփայած «Weltpolitik»-ին: Ահա հէնց այդ պատճառով գերմանացի հեղինակներից ոմանք (օրինակ. U. Diels «Das Problem der Weltsprachs».—«Deutsche Revue»-ի մէջ) անկի գերադաս են համարում գոյրկ մնալ համաշխարհային քաղաքակրթութեան պտուղներից, քան թէ դաւաճանել ազգասիրութեան զաղափարին՝ յետին տեղը տալով մայրենի լեզուին:

Նոյն հարցի մասին գրել են նաև անգլիացիներն ու իտալացիները և ի հարկէ՝ դրանցից իւրաքանչիւրն աշխատել է ցոյց տալ, թէ իր մայրենի լեզուն է գերադասելին ու նպատակաւորմարը: Ահա այդպիսով առաջ է եկել ազգային մրցում՝ լեզուաբանական հողի վրայ:

Այդ մրցման առաջն տոնելու համար ուրիշ գիտնականներ (պրօֆ. Բերման, պրօֆ. Գուտիւր և այլն) առաջարկում են մի կողմ թողնել այս կամ այն լեզուի գերակշռութեան հարցը և ըստեղծել մի ընդհանուր լեզու, որը չի ձնչիլ ազգային լեզուները, ձեռք չի մեկնիլ նրանց ինքնուրոյնութեանն ու դարգացմանը, այլ յարմարեցրած կը լինի միմիայն գիտութեան ու միջազգային յարաբերութիւնների համար:

Այսպէս թէ այնպէս «համաշխարհային լեզուի» հարցը դարձել է ուշադրութեան ու հետաքրքրութեան առարկայ և ստեղծել է մի ամբողջ դրականութիւն:

Վ. Լեսեփիլ «Р. М.»-ի ներկայ համարում «Международный языкъ культурныхъ сношений»՝ յօդուածով քննութեան է աւնում այդ գրականու-

թիւնը, համեմատում է զանազան առաջարկութիւններ ու ծրագիրներ և դուրս բերում հետեւեալ եզրակացութիւնը:—

Նոր ձեռով միջազգային լեզու քստեղծելու միտքը ծագեց անցեալ 1900 թ. Պարիզի ցուցահանդիսի ժամանակ: Այդ միտքը մեծ հաւանութիւն գտաւ համաժողովների և գիտական ընկերութիւնների կողմից, որոնք և ընտրեցին մի «մասնաժողով» օժանդակիչ միջազգային լեզու ընդունելու համար» (Delegation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale):—Այդ մասնաժողովը հրատարակեց մի կոչ՝ պրօֆ. Գուտիւրայի յօդուածի հետ միասին, որով յայտնում էր բոլորին, թէ նոր—միջազգային լեզուն չէ դիպչելու ազգային լեզուներին, այլ ծառայելու է միայն միջազգային յարաբերութիւնների համար:

Այդ մասնաժողովի կարծիքով միջազգային լեզուն պէտք է ստեղծուի արհեստական ձևով, ճիշտ այն ծրագրով, ինչպէս որ առաջարկում է պրօֆ. Գուտիւրան: Իբրև հիմք պէտք է ծառայեն եւրոպական այժմեան լեզուները: Այդ նոր լեզուի բառարանը կազմելու համար նախ պէտք է հաւաքել գիտական ու տեխնիկական այն բառերը, որոնք ընդհանուր են բոլոր լեզուների համար, օրինակ՝ ատօմ, ակտիօմ, դադ, թեմա, մեխանիկա, ֆիզիկա, տեխնիկա, բուֆետ, թատրոն, անասաս, շօխօլադ և այլն և այլն: Դրանց վրայ պէտք է աւելացնել այն բառերը, որոնք ընդհանուր են ֆրանսերէնի, գերմաներէնի և անգլիերէնի համար, այն է՝ elephant, familis, flamme, perle, person և այլն: Բացի դրանից՝ պէտք է օգտուել միասնեակ արմատներ ունեցող բառերից: Այդ բոլորից յետոյ կարելի է աւելացնել սլակասած բառերը, ընտրելով ամենակարճերը և հեշտահնչիւնները:

Այդպիսի խնամքով և զգուշութեամբ կազմած լեզուն ընդհանուր առմամբ հասկանալի կը լինի գրեթէ բոլոր ազգերի համար: Ի հարկէ ժամանակի ըն-

թացքում կարելի է այդ միջազգային լեզուն անլի մշակել ու կատարելագործել:

«Անկասկած, ասում է պ. Լեսեվիչ իր յօդուածի վերջում, միջազգային լեզուի հարցը այսպիսի նոր հիմունքի վրայ դնելը և դիտական ընկերութիւնների ու յայտնի մասնագէտների աջակցութիւնը տալու են զբաղան հետեւանք, և գործնականապէս շահուելու է հարցը...»

«**Миръ Божій**», փետրուար. «Ռուսաց պատմութիւնը սօցիոլոգիական ճեւակահար»: Առաջ քաշել անցեալը, քննել նրա պէս-պէս երևոյթները, գտնել զրանց պատճառներն ու հետեւանքները, այդպիսով բացատրել քաղաքական ու սօցիալական դանազան հոսանքները, բնորոշել զրանց կապակցութիւնը և զրանցից որոշ եզրակացութիւններ ու բացատրութիւններ դուրս բերել նաև ներկայի վերաբերմամբ—հա՛ն սա է պատմութեան նպատակը ընդհանուր առմամբ: Բայց այդ նպատակին կարելի է ձգտել կամ սահմանափակ շրջանակով—պատմով պատմական դէպքերը ժամանակագրական կարգով, ինչպէս այդ անում է՝ օրինակ՝ ռուս պատմագիր Իյովանսկին, կամ զրա հետ միասին քննելով նաև հիմքը, բոլոր սօցիալական-քաղաքական դէպքերի բուն պատճառներն ու փոխադարձ ազդեցութիւնը, ինչպէս այդ անում են այսպէս ասած՝ սօցիոլոգ պատմագիրները, օրինակ՝ Դանկէ, Լամպրեխտ, Կարէև, Վինոգրադով ևայլն:

Իսկապէս պատմութիւնը ի նկատի է առնում կատարուած որոշ փաստեր, որոշ դէպքեր—ուրիշ խօսքով ասած՝ կօնկրետ առարկաներ, հետևապէս նա կօնկրետ գիտութիւն է: Սակայն այդ կօնկրետ փաստերը երբեք համապատասխան լուսաբանութիւն չեն կարող ստանալ առանց վերացական մտածողութեան, ուրեմն միևնոյն ժամանակ պատմութիւնը և՛ վերացական գիտութիւն է, ճիշտ այնպէս, ինչպէս և հոգեբանութիւնն ու կենսաբանութիւնը: Հոգեբանութիւնը քննում է առհասարակ

բազ հոգեկան կեանքը իբրև մի ամբողջութիւն, բայց այդ ամբողջութիւնը պարզելու համար նա որոշ փորձեր է կատարում կօնկրետ առարկաների—կենդանիների վրայ, ուրեմն հոգեբանութիւնը միևնոյն ժամանակ և՛ կօնկրէտ և՛ վերացական գիտութիւն է: Այդ միևնոյնը կարելի է տեսլ կենսաբանութեան մասին, որովհետև նա մի տեսակ վերացական հետեւանք է, եզրակացութիւն է՝ կօնկրետ գիտութիւններից՝ բուսաբանութիւնից ու կենդանաբանութիւնից դուրս բերուած: Այդպէս ուրեմն կօնկրետն ու վերացականը իրար հետ լծորդելով միայն պատմութիւնը կարող է հասնել իր բուն նպատակին:

Հէնց դա է պատճառը, որ վերջին ժամանակներս առանձին ջանքեր են գործ դրում, որպէս զի պատմութիւնը հիմնուած կամ անլի ճիշտն ասած՝ միշտ շարկապուած լինի սօցիոլոգիայի հետ:

Ռուսաց զբաղանութեան մէջ այդ ուղղութեամբ աշխատութիւններից առանձնապէս նշանաւոր է պրօֆ. Մելիզովի «Очерки изъ истории русской культуры» խորագրով ուսումնասիրութիւնը, որ լոյս տեսաւ մասմաս նախ «Миръ Божій»-ի էջերում և ապա առանձին զրքերով:

Այդ միևնոյն ամսագիրը իր ներկայ համարից սկսել է տպագրել նոյն ուղղութեան մի երկրորդ ուսումնասիրութիւն՝ «Обзоръ русской истории съ социологической точки зрѣнія» (ռուսաց պատմութեան տեսութիւնը սօցիալոգիական տեսակէտից) վերնագրով, որ պատկանում է պրօֆ. Բօժկովի գրչին:

«Ռուս ժողովրդի պատմութիւնը սօցիոլոգիական տեսակէտից ուսումնասիրելու հետեւանքն այն պէտք է լինի, ասում է հեղինակը իր առաջարանի վերջում, որ մենք կ'իմանանք մեր հայրենիքի տնցեալն ու ներկան և կը հասկանանք նրա դարգացման հիմնական կանոնները: Եթէ դա ցնորք չէ, այլ իրականութիւն, եթէ երևակայու-

թեան կամ սխալի տրդիւնք չէ, այլ ճշմարտութիւն, այն ժամանակ մենք պէտք է կարողանանք զոնէ մասնակի կերպով, քիչ օրոշ ձեռք նախագուշակել և՛ Ռուսաստանի ապագան...

Ուրեմն հեղինակի նպատակն է քննել ռուսաց անցեալ ու ներկայ պատմական-սօցիալական կեանքը և զրա հիման վրայ բնորոշել նրա ապագայ վիճակը:

Նա իր աշխատութիւնն սկսում է II-րդ դարից: Մենք նորից կը վերադառնանք այդ հետաքրքրաշարժ աշխատութեանը, երբ նա վերջանայ:

«Ինտելիգենցիան եւ դեմոկրատիան Փրանսիայում».—Այդ վերնագրերի տակ Ե. Դեզենն աշխատում է բնորոշել զրադիկանութեան ու գեղարուեստի զօրծիշների տնտեսական-սօցիալական վիճակը Փրանսիայում. նա յիշում է մի շարք փաստեր, որոնք ցոյց են տալիս, թէ որքան հարուածներ է ստացել Փրանսիական ինտելիգենցիան XIX-րդ դարի ընթացքում, և զալիս է այն եզրակացութեան, որ այդ հարուածները առաջ են բերել որդշ հիասթափումն, օրից և տուժել է թէ զրականութիւնը և թէ գեղարուեստը:

«Գեղարուեստագէտի վերաբերմունքը դէպի հասարակութիւնը, աւսում է նա, նոյնն է, ինչ որ արդիւնագործողի և սպառողի յարաբերութիւնը: Նկարիչը նկարում է մի պատկեր, նրա մէջ դնում է իր ամբողջ հոգին, մեծ դժուարութեամբ սալօնն է մտցնում. բայց դատարկաբան ու պննպարդ ամբողջ անտարբերութեամբ անցնում է այդ պատկերի մօտից և կանգ է առնում մի որևէ տրինանհեղ տեսարանի կամ մերկանդամ գեղեցկուհու պատկերի առաջ: Եւ հիասթափուած նկարիչը մտածում է. «արժէ՞ տրդեօք տաղանդ ունենալ, երբ մարդիկ զրաւում են անշնորհք արտադրութիւններով»:

Հեղինակը զրամա է գրում, աշխատում է նրա մէջ լուծել փիլիսոփա-

յական ու հասարակական «անիծում» հարցերը, բայց հասարակութիւնը ձանձրանում է և թատրոն չէ յաճախում: Այն ինչ ամենայնաւ պիտեք, օրտեղ կանայք են դուրս գալիս, խուռն բազմութիւն է հաւաքուած թատրոնական դահլիճը: «Ահա թէ ինչպէ՞ է զուարճանում ժողովուրդը», մտածում է տարաբաղդ զրամատուրգը և հիասթափում, վշտանում...

Փրանսիայի պատմական կեանքն էլ XIX-րդ դարի ընթացքում շատ պատճառներ է տուել քաղաքական յոռետեսութեան համար: Այդ յոռետեսութիւնը առանձնապէս սաստկացել է 1848 թ. «արիւնահեղ կատակերգութիւնից» յետոյ, երբ ժողովուրդը փորձեց իր ձեռքն առնել իր վիճակը, բայց կատարեալ ֆիասկօ կրեց... այդ ժամանակ կազմակերպուեց Տենի սուպր սկեպտիցիզմը, այդ ժամանակ Րենանը նշմարեց ղեմօկրատիայի յատկանիշները, որ և յետոյ պատկերացրեց Դալիբանի անձնաւորութեան մէջ... 1870—71 թ. աղէտը մի նոր հարուած հասցրեց ռամկավարական սկզբունքին և դրանով աւելի սաստկացրեց հասարակական մտքի տատանումները: Այդպիսի տխուր օգտաւորութիւնների ազդեցութեան տակ կրթուած սերունդը զրկուեց որոշ հիմունքից—համագմունքից: Փլօրերներին, Գօնկուրներին տեղը բռնեցին Բուրժէ, Այրեօ, Բարբիս և այլն: Դրանք իրանց սկեպտիցիզմը հասցրին այն աստիճանի, որ սկսեցին բացասել զիտութիւնը, և նրանցից մի քանիսն ընկան միստիցիզմի մէջ, մի քանիսը հաւատացին, թէ կոթողիկութիւնը փրկաբար հեղինակութիւն ունի, իսկ միւսներն էլ ուժով զգացմունք որոնելով՝ սկսեցին շարժել ազգայնութեան բուժ սուրը...»

Բայց դա ինտելիգենցիայի առաջաւոր մասն էր, այն ևս ոչ ամբողջութեամբ զրանից՝ Փրանսիայում կայ ինտելիգենտ սոցերի մի մեծ բանակ, որ ինտելիգենտ պրօլետարիատ կարող է կոչուել: Պ. Դեզենը երկար կանգ է

առնում այդ բանակի վրայ, որպէսզի ցոյց տայ, թէ որքան շարքաշ վիճակ է կրում նա, թէ որքան զբերկանքներ է ենթարկում...

«Ամերիկական սինդիկատները».— Տնտեսական մրցումը միշտ սերում է խոշոր ոյժեր, միշտ դրանց է տալիս վերջնական յաղթանակը։ Մնա հէնց դա է պատճառը, որ Ամերիկայում այնպիսի արագութեամբ աճում են սինդիկատները։ 1897 թ. այդտեղ միայն 63 սինդիկատ կար, իսկ 1900 թ. այդ թիւը հասաւ 185-ի։ Միացած ոյժերով դործելու ձգտումը մի տեսակ համաճարակ է դարձել, որից վարակուել են նշ միայն խոշոր, այլ և մանր կապիտալիստները։ Ջատ տեղերում սինդիկատներ են կազմել նոյն իսկ մանրավաճառները, մսագործները, արքադործները, անասնապահները և այլն և այլն։ Մի խօսքով Հիւսիսային Ամերիկայում սինդիկատները աճում են ճիշտ այնպէս, ինչպէս սունկը անձրելից յետոյ։

Սակայն այդ երևոյթը ցանկալի չէ կտրող համարուել ժողովրդի մեծամասնութեան համար, որովհետեւ դրա շնորհիւ զգալի չափով թանգանում են ապրուստի ամենամանրագիւտ պիտոյքները։

Հասարակական կարծիքը բողոքում է այդ հոսանքի դէմ, և մամուլը արձագանք է տալիս այդ բողոքին։ Պայքարը սուր կերպարանք է ստացել մանաւանդ հասարակապետութեան նախագահ Բուդելդելդի ճառից յետոյ, որով նա պաշտպանեց սինդիկատներին հակառակորդներին։

Սակայն հասարակութեան մի որոշ մասը դէմ չէ սինդիկատներին, կամ ինչպէս ասում է Ֆրանսիական «La Revue» ամսագիրը՝ «միլիարդների թագաւորներին», որովհետեւ դրանց շարքում գտնուում են այնպիսի անուանի բարերարներ, ինչպէս օրինակ Կարնիշին։ Բացի դրանից՝ նրանց մի տեսակ հաճոյք է պատճառում այն հանգամանքը, որ այդ «թագաւորներին»

մեծ ժաւը ժողովրդի ստորին խաւերից են բարձրացել։

Որպէսզի ընթերցողը գոնէ մօտաւոր գաղափար կազմէ այդ սինդիկատների մեծութեան մասին, յիշենք օրինակներ։ Ութը յայտնի միլիարդատէրեր միացել են, որպէս զի իրանց ձեռքը գցեն Միացեալ Նահանգների բոլոր երկաթուղիները, և դա գրեթէ իրականացած է։ Մի ուրիշ սինդիկատ սեփականացրել է պողպատի ամբողջ արդիւնագործութիւնը, երբորդ սինդիկատը—ամբողջ Նաւահանգութիւնը օվկիանոսների վրայ ևայլն ևայլն։

Ուշադրութեան արժանի է այն հանգամանքը, որ Ամերիկայի տնտեսական կեանքում արդէն նկատելի է դարձել հետեւեալ բնորոշ երևոյթը. քանի կենտրոնանում-զօրեղանում են կապիտալիստների ոյժերը, նոյնքան աճում է նրանց հակաօյժը—սօցիալիզմը։ Հէնց այդ պատճառով էլ ումանք սինդիկատներին աճումը մի ցանկալի երևոյթ են համարում, որովհետեւ նա ուժեղ դարկ կը տայ սօցիալիզմին և դրանով կը շտապենէ Կարլ Մարքսի նախատեսած տնտեսական ընդհարումը, որից յետոյ թագաւորելու է սօցիալիզմը...

«Անգլիացիներէ յարկերը».— Լէդի Գ. Բամսդենը «Nineteenth Century»-ում գետեղել է մի յօդուած, որով աշխատում է ցոյց տալ, թէ անգլիացիների բարքերը զգալի կերպով վատացել են։ 2ը նայելով արտաքին փայլին ու զրաւութեանը՝ անգլիական հասարակութեան կեանքը ներսից փշացած է ու կոպիտ։ Հեղինակի կարծիքով անգլիական բարքերը առանձնապէս վատացել են վերջին 30 տարիների ընթացքում, երբ ոսկու երկրպագութիւնը աւելի ու աւելի մեծ ծաւալ ընդունեց, երբ հարստանալու ձգտումը նսեմացրեց ազնուութիւնն ու անհատական արժանիքները...

Սակայն ուրիշ հեղինակներ քննելով նոյն հարցը՝ գալիս են այն եզրակացութեան, որ փշացել են ոչ թէ

բոլոր անգլիացիները, այլ միայն մի
որոշ դասակարգ՝ փողային արխիե-
պրատիան, այսպէս ասած՝ գաւառա-
կան ազնականութիւնը՝ «County
gentlemen»: Իսկ դրա հիմնական
պատճառը եղել է կապիտալիզմի ա-

րագ զարգացումը և նրանց սեփակա-
նութիւն կազմող հողերի սակաւ ար-
դինարեբութիւնը — երկրագործական
կրթիչի պատճառով:

Ե. Բ.